

De Noordzee

Het literaire erfgoed van Nederlands-

over en vveer

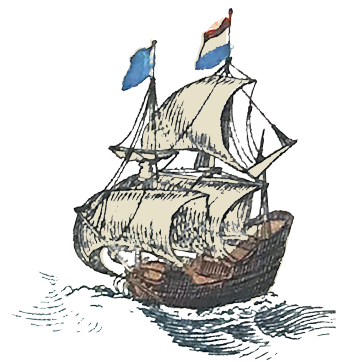
Engelse betrekkingen 1066-1688

Sjoerd Levelt & Ad Putter

Amsterdam
University
Press

*De Noordzee
over en weer*

De Noordt

See

AX
UP

De Noordzee over en weer

Het literaire erfgoed van
Nederlands-Engelse betrekkingen 1066-1688

Sjoerd Levelt en Ad Putter

met bijdragen van

Robyn Adams, Moreed Arbabzadah, Anne Louise Avery, Jack Avery, Edward Holberton,
Elisabeth van Houts en Kathleen E. Kennedy

vertaald uit het Engels door

Thea Summerfield en Esther Putter

Amsterdam University Press

Inhoud

Dankbetuiging	6
Voorwoord	8
Chronologie	10
Inleiding	13
I <i>Geschiedschrijving</i>	25
Sjoerd Levelt, Elisabeth van Houts, Moreed Arbabzadah en Ad Putter	
2 <i>Manuscripten</i>	71
Ad Putter, Elisabeth van Houts, Moreed Arbabzadah en Kathleen E. Kennedy	
3 <i>Gedrukte boeken</i>	105
Sjoerd Levelt en Ad Putter	
4 <i>Landkaarten</i>	145
Sjoerd Levelt en Anne Louise Avery	
5 <i>Mensen</i>	187
Sjoerd Levelt, Robyn Adams, Jack Avery en Edward Holberton	
6 <i>Reinaert de Vos</i>	233
Ad Putter, Moreed Arbabzadah en Elisabeth van Houts	
Nawoord	269
Noten	272
Bibliografie	280
Auteurs en vertalers	296
Register	297

Dit boek en de begeleidende tentoonstelling *North Sea Crossings: Anglo-Dutch Books and the Adventures of Reynard the Fox* in de Weston Library van de Universiteit van Oxford (december 2021-april 2022) zijn voortgekomen uit twee projecten: het sociaal-maatschappelijke project North Sea Crossings, dat tot stand kwam met steun van de National Lottery Heritage Fund en de universiteit van Bristol; en het onderzoeksproject The Literary Heritage of Anglo-Dutch Relations, c.1050-c.1600, gesubsidieerd door de Leverhulme Trust. Wij zijn deze fondsen zeer erkentelijk voor hun ondersteuning. We hadden het voorrecht te mogen samenwerken met de stichting Flash of Splendour, de Bodleian Libraries en Aardman Studios, en we danken hen voor hun medewerking. Onze dank gaat ook uit naar de Master en Fellows van Emmanuel College, Cambridge, naar het Fellows' Research Fund van Pembroke College, Cambridge, en naar de T.S. Eliot Foundation, die ons financieel hebben gesteund.

We zijn de bibliothecarissen en medewerkers van de bibliotheken waar we ons onderzoek hebben gedaan zeer erkentelijk, in het bijzonder de Bodleian Library; voor hulp en deskundig advies danken we Alan Coates, Sallyanne Gilchrist, Matthew Holford, Martin Kauffmann, Madeline Slaven en Mike Webb; evenals de Brotherton Library van de universiteit van Leeds, Cambridge University Library, de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag, de bibliotheek van de Universiteit van Utrecht, de British Library en de vele bibliotheken die manuscripten en gedrukte boeken digitaal toegankelijk hebben gemaakt.

Vele collega's en vrienden hebben vragen van ons beantwoord en suggesties gedaan. We danken Chloe Biddle, Liesbeth Corens, John Gallagher, Tracey Hill, Steven Van Impe, Emma Josephine Levelt, Eylem Levelt, Bex Lidster-Lyons, Nicholas Rogers, David Rundle en Elsa Strietman voor de geboden hulp. Rik Van Daele, Lynda Dennison en Paul Wackers hebben

Dankbetuiging

waardevol commentaar geleverd op eerdere versies van delen van dit boek. Ook Samuel Fanous, Janet Philips en Leanda Shrimpton, de redacteurs van Bodleian Library Publishing, alsmede de anonieme lezers van de uitgever, hebben met hun adviezen een constructieve bijdrage geleverd. Jacqueline Harvey, redacteur, en corrector Alison Effeny hebben ons voor vele fouten en onnauwkeurigheden in de Engelse tekst behoed; Toon Vugts zijn we veel dank verschuldigd voor zijn correcties van de Nederlandse tekst. Dot Little maakte het prachtige ontwerp van het boek, dat geproduceerd werd onder leiding van Susie Foster en Deborah Susman in Oxford. De Nederlandse versie van het boek werd in Amsterdam begeleid door Anja van Leusden. Hatsuko Matsuda is ons met het samenstellen van de bibliografie en de index zeer van dienst geweest. De deskundige Nederlandse vertaling hebben we te danken aan de toewijding van Thea Summerfield en Esther Putter. Onze speciale dank gaat uit naar Anne Louise Avery en Steve Prately, die met de expertise op hun vakgebied ons onderzoek hebben verrijkt en de weg hebben geopend naar een nieuw publiek.

Dit boek was nooit tot stand gekomen zonder de ruimhartige bijdragen van auteurs die delen van verschillende hoofdstukken hebben geschreven: Robyn Adams, Anne Louise Avery, Jack Avery, Edward Holberton en Kathleen E. Kennedy. Moreed Arbabzadah en Elisabeth van Houts worden in drie hoofdstukken vermeld als coauteur, maar zijn daarnaast als medewerker van het door het Leverhulme-fonds gefinancierde onderzoeksproject bij alle fasen van de planning, het onderzoek en de uitvoering van dit boek betrokken geweest.

Sjoerd Levelt
Ad Putter

Amsterdam
University
Press

Toen koningin Elizabeth I van Engeland in 1585 plechtig beloofde de bevolking van de Nederlanden te steunen in de opstand tegen de Spanjaarden, verwees ze naar haar onderdanen als hun ‘ancient allies and familiar neighbours’ (‘van oudsher bondgenoten en vertrouwde burenen’). De verbondenheid waarop ze zinspeelde, en die standhoudt tot de dag van vandaag, kan bogen op een lange geschiedenis. Als gevolg van de Normandische Verovering in 1066 kreeg Engeland een Vlaamse koningin, Mathilde, en versnelde de migratie van personen die niet alleen kwamen uit wat tegenwoordig Frankrijk heet, maar ook uit Vlaanderen. Rond het begin van de twaalfde eeuw hadden zich al meer dan vijftig Vlaamse gemeenschappen gevestigd in verschillende delen van Engeland, Schotland, Wales en Ierland. Zo’n zes eeuwen na de Normandische Verovering, in 1689, bereikte het ‘oude bondgenootschap’ een nieuw hoogtepunt, toen Willem van Oranje, stadhouder in de Republiek der Nederlanden, uitgenodigd werd om in Engeland de ‘Engelse vrijheden’ veilig te stellen, en koning van Engeland, Schotland en Ierland werd.

Dit boek beschrijft, in samenhang met de begeleidende tentoonstelling *North Sea Crossings: Anglo-Dutch Books and the Adventures of Reynard the Fox* in de Weston Library van de Universiteit van Oxford (december 2021-april 2022), het bijzondere culturele erfgoed dat de verbondenheid illustreert die van de Normandische Verovering tot aan de ‘Glorious Revolution’ tussen Engeland en de Lage Landen heeft bestaan, aan de hand van een keur aan manuscripten, gedrukte boeken en archiefstukken uit het bezit van de Bodleian Library. Door de gemaakte keuze wordt niet alleen zichtbaar hoe breed georiënteerd de collecties van de Library zijn, maar vooral ook hoezeer Engels-Nederlandse betrekkingen hun stempel hebben gedrukt op teksten, manuscripten en boekproductie aan weerszijden van de Noordzee. De selectie omvat prachtig verluchte manuscripten die in de Lage Landen voor een Engels publiek werden gemaakt, evenals manuscripten die in Engeland vervaardigd werden door kunstenaars en kopiïsten die als migranten naar Engeland waren gekomen; ook worden vroege gedrukte boeken in het Nederlands getoond die in Engeland zijn gedrukt en werken in het Engels die in de Lage Landen zijn gepro-

Voorwoord

duceerd door drukkers uit de beginjaren van de boekdrukkunst, evenals kronieken die verhalen van hevige onderlinge strijd en van verbondenheid. Er zijn landkaarten, gemaakt door Nederlandse en Engelse cartografen die nauw met elkaar samenwerkten, en vroege vertalingen van het Nederlands in het Engels, zoals *Everyman* en Caxtons *Reynard the Fox*. Maar er zijn ook documenten die negatieve responsen op multiculturalisme laten zien, zoals het opruiende xenophobische plakkaat dat in 1593 op de Nederlandse Kerk in Londen werd aangeplakt.

Het erfgoed dat voortkomt uit de betrekkingen tussen Engeland en de Lage Landen in de Middeleeuwen en vroegmoderne tijd biedt inzicht in een verleden dat rijk en complex was, en werpt een verhelderend licht op onze historische verbondenheid, waarvan de Bodleian Library en zijn collecties zelf in veel opzichten deel uitmaken. Het oudste gedeelte van de Bodleian, 'Duke Humfrey's Library', is vernoemd naar Humphrey, hertog van Gloucester, die zich graaf van Holland, Zeeland en Henegouwen mocht noemen na zijn huwelijk met Jacoba van Beieren, gravin van Henegouwen (1423). De Library werd (later) opnieuw gesticht door Thomas Bodley, voormalig Engels ambassadeur in de Nederlanden. Veel middeleeuwse schatten uit de Lage Landen in onze collectie werden verzameld en aan de Library nagelaten door Thomas Marshall, kapelaan bij de Merchant Adventurers in de Republiek der Nederlanden. *De Noordzee over en weer* vertelt het verhaal van al deze en vele andere contacten tussen Engeltalige en Nederlandstalige personen, en is daarmee een blijvend eerbetoon aan het Engels-Nederlandse erfgoed dat in de boeken en documenten die de tijd hebben doorstaan nog altijd aanwezig is. Ik wil mijn grote bewondering en dank uitspreken aan de redacteurs van dit boek en aan de curatoren van de tentoonstelling die het vergezelt, voor het produceren van zo'n boeiend relaas van de culturele, historische en intellectuele uitwisseling tussen Brittannië en de Lage Landen. Uit hun beschrijving van deze lange en veelzijdige geschiedenis spreekt ook het grote belang van die uitwisseling voor onze eigen tijd.

Richard Ovenden OBE

Bodleian Librarian

Amsterdam
University
Press

- 1037** Koningin Emma van Normandië, moeder van Eduard de Belijder, vlucht naar Vlaanderen.
- 1051** Judith van Vlaanderen, dochter van graaf Boudewijn IV van Vlaanderen, huwt Tostig Godwinson, broer van de toekomstige koning Harold II van Engeland.
- 1052/1053** Willem, hertog van Normandië, huwt Mathilde, dochter van graaf Boudewijn V van Vlaanderen.
- ca. 1058-1107** Goscelin van Saint-Bertin, schrijver van Latijnse heiligenlevens uit Vlaanderen, verhuist naar Engeland waar hij de rest van zijn leven blijft wonen.
- ca. 1069-1085** Folcard, schrijver van Latijnse heiligenlevens, afkomstig uit Saint-Bertin, is enige tijd waarnemend abt van Thorney Abbey in de Fens van Cambridgeshire.
- 1066** Normandische Verovering: Willem van Normandië valt, vergezeld door vele Vlaamse ridders, Engeland binnen en wordt koning Willem I.
- 11de eeuw** Eerste golf van Vlaamse wevers vestigt zich in Engeland.
- ca. 1100** Vroegst overgeleverde stukje niet-religieuze poëzie in het Nederlands, geschreven door een Vlaamse migrant in Rochester Abbey.
- 1108-1110** Hendrik I bepaalt dat een Vlaamse gemeenschap zich dient te vestigen in Pembrokeshire, Wales.
- ca. 1120-1130** Vlaamse edelen, sommige afkomstig uit Pembrokeshire, nemen dienst in het leger van koning David I van Schotland.
- 1121** Hendrik I huwt Adeliza, dochter van graaf Godfried van Leuven en Brabant.
- ca. 1136** Geoffrey van Monmouth schrijft zijn *Historia regum Britannie (Geschiedenis van de Britse koningen)*, dat al snel veel invloed heeft op schrijvers in de Lage Landen.
- ca. 1143** Alfred van Beverley, kroniekschrijver uit Yorkshire, is de eerste die de Vlamingen vermeldt als een van de 'naties' van Engeland, wat door vele andere geschiedschrijvers wordt overgenomen.
- ca. 1148** Latijns gedicht over Reinaert de Vos, *Ysengrimus*, wordt in Vlaanderen geschreven.
- 1157** Hendrik II sluit Engeland aan bij de Hanze.
- 1164** Thomas Becket, aartsbisschop van Canterbury, reist door Vlaanderen op weg naar Bourgondië.
- ca. 1180** Nigel van Whiteacre, een monnik uit Canterbury, schrijft de satire *Speculum stultorum (Een spiegel voor dwazen)*, mogelijk daartoe geïnspireerd door *Ysengrimus*.
- ca. 1190** De Anglo-Normandische ridderroman *Boeve de Haumtone* wordt geschreven en leidt al snel tot versies in het Middelenengels en het Middelnederlands.
- 1215** Magna Carta: huurlingen uit Vlaanderen en Brabant worden uit Engeland verbannen.
- 1253** De fabricage van linnen wordt vanuit de Lage Landen in Engeland geïntroduceerd.
- 1270** Hendrik III beijvert zich om een textielindustrie in Engeland op te zetten en nodigt daartoe Vlaamse ambachtslieden uit zich in Engeland te vestigen.
- 1290** Margaret, dochter van Eduard I, huwt Jan, hertog van Brabant.
- ca. 1290** De Middelnederlandse kroniekschrijver Jan van Heelu draagt zijn rijmkroniek met een verslag van de Slag bij Woeringen op aan Margaret van Engeland, hertogin van Brabant.
- 1293/1294-1381** Jan van Ruusbroec, mysticus die in het Middelnederlands schrijft. In Latijnse vertaling hebben zijn werken veel invloed in Engeland.
- 1294-1303** Engels-Franse oorlog: Eduard I sluit een verbond met Vlaanderen en Holland tegen Frankrijk.
- 1296** Vlaamse kooplieden komen om bij de verdediging van hun fabriek de 'Red Hall' in Berwick-upon-Tweed bij een aanval van de Engelse troepen van Eduard I.
- 1297** Jan, graaf van Holland, huwt Elizabeth, dochter van Eduard I.
- 1318** Jan Crabbe, een Vlaamse piraat, vestigt zich in Berwick-upon-Tweed en helpt bij de verdediging van de stad tegen de Engelsen.
- 1328** Eduard III huwt Filippa van Henegouwen, dochter van graaf Willem III van Holland.
- 1339-1340** Jan van Boendale, schepenklerk van de stad Antwerpen, wordt betaald voor geleverde diensten aan Eduard III tijdens Eduards verblijf in Brabant.
- 1340-1396** Walter Hilton, Engelse mysticus. Zijn *Scale of Perfection* heeft in Latijnse vertaling veel invloed in de Lage Landen.
- 1343** Vestiging van een Engelse wolstapel te Brugge, in 1363 verplaatst naar Calais.
- 1381** De Boerenopstand; rellen in Londen richten zich tegen de Nederlands-talige gemeenschap.
- 1387-1400** Chaucer schrijft de *Canterbury Tales*; daarin wordt veelvuldig naar 'Flaunders' verwezen.
- 1413** De Nederlandse dichter Dirc Potter bezoekt Engeland.
- 1423** Humphrey, hertog van Gloucester, huwt Jacoba van Beieren, gravin van Henegouwen en Holland.
- 1447** Hendrik V trekt de privileges van de Hanze in, wat leidt tot oorlog tussen Engeland en de bij de Hanze aangesloten steden.
- 1449** Maria van Gelre huwt koning Jacobus II van Schotland.
- 1468** Huwelijk tussen Margaretha van York en Karel, hertog van Bourgondië; John Paston is getuige van de overdadige feestelijkheden in Brugge.
- 1473** William Caxton drukt zijn eerste boek in het Engels in Vlaanderen.

Chronologie

- 1474** Vrede van Utrecht; het verdrag maakt een einde aan de oorlog tussen Engeland en de Hanze.
- 1480** Johan Veldener drukt zijn Middel-nederlandse *Fasciculus temporum*, waarbij inbegrepen een Nederlandse kroniek van Engeland.
- 1481** Caxton geeft zijn eerste gedrukte editie van *Reynard the Fox* in het Engels uit, door hemzelf vertaald uit het Nederlands.
- 1484** Richard III stelt producenten van boeken vrij van de commerciële restricties die buitenlandse handelaren en ambachtslieden zijn opgelegd.
- 1488** Duke Humfrey's Library, op basis van schenkingen van boeken uit het bezit van hertog Humphrey van Gloucester, wordt geopend in Oxford.
- 1492** De Engelse dichter John Skelton wordt in Leuven tot 'dichter-laureaat' gekroond.
- 1499** Desiderius Erasmus bezoekt Engeland, wat leidt tot levenslange vriendschappen met mede-humanisten John Colet en Thomas More.
- ca. 1499** De eerste geïllustreerde editie van *Reynard the Fox* wordt gedrukt door Caxtons leerling Wynkyn de Worde.
- 1508-1509** Alexander en James Stewart, zonen van koning Jacobus IV van Schotland, krijgen in Italië onderricht van Erasmus.
- ca. 1510-1525** *Everyman*, uit het Nederlands vertaald, wordt gedrukt door Robert Pynson.
- 1517** 'Evil May Day': rellen in Londen waarbij buitenlandse kooplieden en bankiers het doelwit zijn; vele immigranten, waaronder sprekers van het Nederlands, worden vermoord.
- ca. 1518** *Mary of Nemmegen*, uit het Nederlands vertaald, wordt voor de Engelse markt gedrukt door Jan van Doesborch.
- 1521** Het Edict van Worms, waarmee Martin Luther in de ban wordt gedaan, leidt tot een stroom van protestantse migranten die hun heil zoeken in Engeland.
- 1535** De eerste volledige gedrukte Bijbel in het Engels, de 'Coverdale Bible', wordt samengesteld in Antwerpen.
- 1550** De Nederlandse Kerk in Londen krijgt officiële, koninklijke toestemming om diensten te verzorgen voor het grote aantal Nederlandssprekende immigranten.
- 1569** Het vroegste werk van Edmund Spenser, *A Theatre for Worldlings*, gebaseerd op *Het theatre oft toon-neel* van Jan van der Noot, wordt in Londen gedrukt door John Day.
- 1570** De Antwerpse cartograaf Ortelius geeft de eerste aardrijkskundige atlas uit, *Theatrum orbis Terrarum*; Humphrey Llwyd vervaardigt kaarten van Engeland en Wales voor de editie van 1573.
- 1579** Unie van Utrecht: de Republiek der Nederlanden verklaart zich onafhankelijk van Spaanse overheersing.
- 1585** Elizabeth I steunt de Nederlandse Republiek tegen Filips II van Spanje; Filips gaat in de tegenaanval en stuurt de Armada naar Engeland.
- 1588-1597** Sir Thomas Bodley, stichter van de Bodleian Library, is de Engelse ambassadeur in de Nederlanden.
- 1599** Emanuel van Meteren, vriend van Sir Robert Cotton, neef van Abraham Ortelius, en consul voor de Nederlandse handelaren in Londen, geeft de eerste volledige geschiedenis van de Opstand in de Nederlanden uit.
- 1602** Stichting van de Verenigde Oost-Indische Compagnie.
- 1602** Opening van de Bodleian Library.
- 1613** Richard Verstegan publiceert zijn *Nederlantsche antiquiteyten*, een geschiedenis van de Nederlanden, grotendeels gebaseerd op zijn Engelse geschiedenis *Restitution of Decayed Intelligence* (1605).
- 1635** John Selden publiceert *Mare clausum*, een antwoord op het *Mare liberum* (1609) van de Nederlandse rechtsgeleerde Hugo de Groot.
- 1641** Maria Henriette Stuart, oudste dochter van Karel I, huwt Willem II van Oranje; ze komt in 1642 in Holland aan.
- 1648** Verschijning van het eerste Engels-Nederlands/Nederlands-Engelse woordenboek, uitgegeven door Henry Hexham.
- 1648-60** Karel II vertrekt naar Holland, kort voordat zijn vader, Karel I, wordt geëxecuteerd, en brengt tot de Restauratie (1660) veel tijd door in de Lage Landen.
- 1650-1672** Thomas Marshall, die zijn enorme verzameling gedrukte boeken en manuscripten doneert aan de Bodleian Library, wordt als kapelaan aangesteld bij de Merchant Adventurers in de Republiek der Nederlanden.
- 1652-1654** De Eerste Engels-Nederlandse Oorlog wordt uitgevochten tussen de zeemacht van de Republiek der Nederlanden en de Engelse Royal Navy.
- 1655** De uit Leiden afkomstige Franciscus Junius, een geleerde op het gebied van Oudengelse dichtkunst, publiceert zijn 'Cædmon' editie.
- 1659** *The Learned Maid, or, Whether a Maid May be a Scholar?*, de Engelse vertaling van een werk door Anna Maria van Schurman, wordt gepubliceerd.
- 1665-1667** Tweede Engels-Nederlandse Oorlog.
- 1667** De Tocht naar Chatham. De Nederlandse zeemacht zeilt de Medway op, een rivier in het stroomgebied van de Theems, en brengt de Royal Navy een van zijn zwaarste nederlagen toe.
- 1672-1674** Derde Engels-Nederlandse Oorlog.
- 1677** Franciscus Junius doneert zijn verzameling manuscripten aan de Bodleian Library, en zijn lettertypes aan de uitgeverij van de universiteit van Oxford.
- 1688** 'Glorious Revolution': Koning Jacobus II wordt afgezet door leden van het Engelse Parlement en Prins Willem III van Oranje.
- 1689** Willem van Oranje wordt gekroond tot koning van Engeland, Schotland en Ierland.

die hi wtromē ōdreue hadde geuage en wert te rome gebrocht daer hy wt grof
 te stat indē indē kerker en wert begrauen in sinte peters kerck. ¶ Int iaer ōs he
 ijc. wort d; eerste guidē iaer igeset vā dese bonifati? die allē kerstē mēstē ōleende
 mē oflaet vā allē jōdē die te romē quamē en ōsochtē m; deuotie die heilige plaet
 i stedē d; heiligē apostelē en martelarē goods en hi ōleēde d; oflaet tot allen i. iaer
 indedaer gingē binen i dt iaer en wt der stat vā romē alled age ijc. m. mēsten behal
 bin der stat woenden Anno m. ijc. xcviij. keyseren
 hert? hertoghe vā oesterijc d; i. des voer noēde coninc rodolphus zoendoen zyn
 Jan van hollant die xvij. graue.

ae hi regeerde x. iaer.
 echden en was die xvij. graue vā hollāt rellāt en heer vā vrieslant. Dat ij. capitel.

INLEIDING *Engeland en de Lage Landen: het literaire erfgoed*

The dokes cryden as men wolde hem quelle
The gees for feere flowen over the trees;
Out of the hyve cam the swarm of bees.
So hydous was the noyse – a, benedicitee!
Certes, he Jakke Straw and his meynee
Ne made nevere shoutes half so shrille,
Whan that they wolden any Flemyng kille,
As thilke day was maad upon the fox.

*De eenden schreeuwden alsof men ze wou slachten;
Uit angst vlogen de ganzen in de bomen,
De zwerm was uit de bijenkorf gekomen.
Zo baarlijk was 't larwaaï – o Godsellende!
Dat Jakke Straw en heel zijn boerenbende
Zoveel geschreeuw zelfs niet uit konden braken
Toen zij de Vlamingen af wilden maken,
Als daar klonk op die wilde vossejacht.*

GEOFFREY CHAUCER, 'Het verhaal van de nonnenpriester'¹

De Noordzee over en weer is een boek over de betrekkingen die de Lage Landen en Brittannië (maar vooral Engeland) in de Middeleeuwen en de vroegmoderne periode onderhielden, met de nadruk op de manier waarop deze contacten de literatuur en boekproductie in beide landen hebben beïnvloed. De aanzet voor het schrijven van het boek was de tentoonstelling *North Sea Crossings: Anglo-Dutch books and the adventures of Reynard the Fox* in de Weston Library van de Universiteit van Oxford (december 2021-april 2022). Dit verklaart ook onze keuze voor de reproducties van geschreven en gedrukte teksten in dit boek: we hebben ons vooral gericht op voorwerpen die

Houtsneede uit de *Divisiechroniek*, een kroniek van Holland uit 1517 (detail van afb. 1.4).

op de tentoonstelling te zien waren. De meeste daarvan waren afkomstig uit de enorme collecties van de Bodleian Libraries in Oxford. Aangezien onze ondertitel, *Het literaire erfgoed van Nederlands-Engelse betrekkingen 1066-1688*, mogelijk kan leiden tot misverstanden, is enige geschiedkundige achtergrond en verduidelijking hier op zijn plaats.

Ons tijdvak wordt begrensd door de Normandische Verovering van 1066 aan de ene kant, en door de zogenoemde Glorious Revolution van 1688 aan de andere. Beide waren bepalende gebeurtenissen in de Britse geschiedenis, en voor allebei diende eerst de Noordzee overgestoken te worden. Door de Normandische Verovering kwam er niet alleen een Normandische koning op de Engelse troon, maar ook een Vlaamse koningin, Mathilde, de dochter van de graaf van Vlaanderen, terwijl met de ‘Glorious Revolution’ een tijdperk begon met een Nederlandse koning, Willem III, op de Britse troon.

‘Nederlands-Engelse betrekkingen’ wordt hier gebruikt als een overkoepelende term waaronder allerlei contacten vallen tussen sprekers van het Nederlands, de taal van de Lage Landen, en sprekers van het Engels. In dit boek verwijzen woorden als ‘Nederlands’, ‘Engels’, of ‘Nederlands-Engels’ dan ook naar talen, en niet naar onze moderne staten, want die bestonden toen nog niet. Wat wel bestond, was een laaggelegen gebied dat tegenwoordig de Lage Landen wordt genoemd, naar de vlakheid van de kustgebieden. Het gebied omvat het moderne Nederland en België; geografen rekenen er ook het Franse departement Pas-de-Calais toe, evenals het gebied waar Nederland grenst aan Duitsland en het uiterste noorden van Luxemburg. Geografisch is er weinig veranderd – het gebied is nog steeds voornamelijk plat – maar dat geldt niet voor het politieke landschap, aangezien geen van de genoemde landen in hun huidige vorm bestond vóór de negentiende eeuw. In de Middeleeuwen waren de gebieden waar Nederlands gesproken werd, en die thans bekend zijn als Nederland en België, een lappendeken van domeinen: Friesland (waar ook Fries gesproken werd), Holland, Zeeland, Utrecht, Vlaanderen, Limburg, Gelre en Brabant. Vlaanderen strekte zich in de Middeleeuwen veel verder naar het zuiden uit dan tegenwoordig, tot aan Boulogne-sur-Mer in wat tegenwoordig Frans-Vlaanderen heet, in de noordwestelijke hoek van Frankrijk. Langzaam maar zeker viel de zuidelijke grens van Vlaanderen uit elkaar in kleinere, zelfstandige eenheden, zoals de graafschappen van Boulogne, Ardres en Guînes, en Saint-Pol.²

De Lage Landen waren dus veeleer een conglomeraat van grotendeels zelfstandige gebieden die bestuurd werden door graven (zoals in Vlaanderen, Limburg en Holland), hertogen (zoals in Brabant) of bisschoppen (zoals in het bisdom Utrecht, dat het grootste deel van de noordelijke Lage Landen bestreek, inclusief Groningen). Formeel waren deze regionale heersers echter ondergeschikt aan twee grote machthebbers: het deel van Vlaanderen ten

westen van de Schelde behoorde tot het koninkrijk Frankrijk, terwijl alle andere gebieden toebehoorden aan de Duitse koning, die de officiële titel keizer van het Heilige Roomse Rijk voerde.

Tegen het einde van de Middeleeuwen verscheen een derde feodale macht op het toneel: het Bourgondische huis.³ In 1369 trouwde hertog Filips de Stoute van Bourgondië, de jongste zoon van koning Jan II van Frankrijk, met Margaretha III, dochter van graaf Lodewijk II van Male van Vlaanderen. Toen de hertog stierf, verviel Vlaanderen aan de hertog en hertogin van Bourgondië. Onder Filips' kleinzoon Filips de Goede (1396-1467) werd het Bourgondische grondgebied verder uitgebreid, met onder andere de Nederlandstalige graafschappen Holland en Zeeland en het hertogdom Brabant. Na de dood van Maria van Bourgondië in 1482 kwamen de Bourgondische Nederlanden in handen van de Oostenrijkse dynastie van de Habsburgers, en daarna in die van de Spaanse tak van die dynastie. Tijdens de Opstand ofwel Tachtigjarige Oorlog (1568-1648) rebelleerden de Lage Landen tegen het Spaanse bewind. De noordelijke Nederlanden, die toen voornamelijk protestants waren, ontworstelden zich aan het katholieke Spanje en gingen verder als de Zeven Verenigde Provinciën. Deze provincies, die oorspronkelijk middeleeuwse domeinen waren geweest, waren nu onderdeel geworden van een onafhankelijke staat, de voorloper van het moderne Nederland. De protestantse koningin Elizabeth I van England werd uitgenodigd om het staatshoofd te worden. Toen ze daarvan afzag, werd het land een republiek, officieel geleid door leden van het Huis van Oranje-Nassau. Een Verenigd Koninkrijk der Nederlanden, waartoe ook België en Luxemburg behoorden, werd gevestigd in 1815. Pas toen België en Luxemburg zich afscheidden in respectievelijk 1830 en 1839 ontstond de huidige situatie waarin de drie landen afzonderlijke naties zijn. Het zou dan ook misleidend zijn om, in het kader van premoderne geschiedenis, te spreken van 'Nederlanders' of 'Belgen'. 'Bewoners van de Lage Landen' mag misschien vaag klinken, het geeft de situatie wel beter weer.

Met ons gebruik van het woord 'Nederlanders' om te verwijzen naar sprekers van de Nederlandse taal in plaats van naar 'Nederlandse burgers' vermijden we weliswaar anachronistische aannames op basis van ideeën over de moderne natie-staat, maar aannames over talen zijn eveneens veranderd. Ook wat het betekent om een spreker van het Nederlands of het Engels te zijn is nu anders dan toen. Vanuit taalkundig oogpunt gezien is het Nederlands een West-Germaanse taal. Overige leden van deze taalfamilie zijn onder andere het Duits, Engels en Fries. Naar de variëteit van het Nederlands die in België wordt gesproken wordt vaak verwezen met de term Vlaams, hoewel deze variant niet beschouwd wordt als een aparte taal. Het deel van België waarin Nederlands/Vlaams wordt gesproken, wordt tegenwoordig Vlaanderen genoemd, alhoewel oorspronkelijk de termen Vlaanderen en Vlaams uitsluitend betrekking hadden op het graafschap Vlaanderen.⁴ In de Middeleeuwen en de zestiende eeuw werd met velerlei uiteenlopende

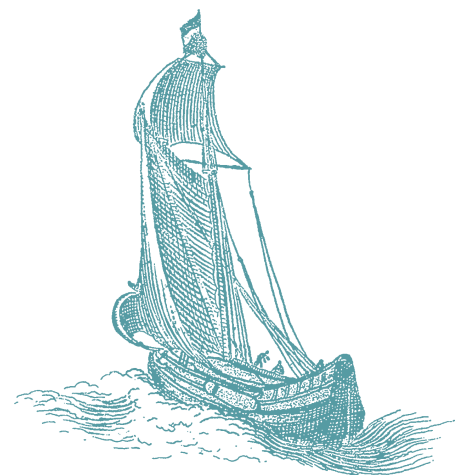

termen naar de Nederlandse taal verwezen, aangezien het concept van een officiële standaardtaal of een nationale taal niet bestond. Sprekers van andere talen gebruikten vaak het woord Vlaams als ze de Nederlandse taal of, meer in het algemeen, sprekers van het Nederlands bedoelden. Het Middelnederlandse *Diets* (Latijn *Teutonicus*, Middelenegels *Douche*), nog herkenbaar in het Engelse *Dutch*, werd niet alleen gebruikt om te verwijzen naar de bewoners van de Lage Landen die Nederlands spraken, maar ook om naar Duitsers en het Duits te verwijzen.⁵ ('Middel' in termen als 'Middelenegels' of 'Middelnederlands' duidt de taal aan zoals die gebruikt werd van de twaalfde tot de vijftiende eeuw; 'Oudengels' en 'Oudnederlands' worden gebruikt voor de vormen van deze talen vóór de twaalfde eeuw.)

Bovendien dient in aanmerking genomen te worden dat in de Middeleeuwen en in de vroegmoderne periode veel sprekers van het Nederlands meer dan één taal spraken, vooral als dat goed opgeleide personen waren, als ze uit aristocratische kringen stamden of als kooplieden werkzaam waren. Frans werd vooral in het graafschap Vlaanderen op grote schaal door de aristocratie gesproken.⁶ Dit was trouwens in Engeland eveneens het geval.⁷ Door de Normandische Verovering van 1066 was de macht in handen gekomen van een Franssprekende koning en een Franssprekende elite, en zelfs twee en een halve eeuw later was het Frans nog steeds een levende, gesproken taal in middeleeuws Engeland. Het Latijn speelde ook een belangrijke rol: het was de taal van de kerk, zeker tot de opkomst van het protestantisme, en het bleef nog lang de voornaamste taal van de wetenschap. Door deze alomtegenwoordige meertaligheid zal de communicatie tussen sprekers van het Engels en sprekers van het Nederlands vaak in andere talen hebben plaatsgevonden. Daarmee wordt ook meteen duidelijk waarom boeken of teksten in het Latijn of Frans eveneens onderdeel van ons betoog zullen zijn: het contact tussen moedertaalsprekers van hetzij het Engels, hetzij het Nederlands zal zeker niet uitsluitend in die talen hebben plaatsgevonden. Ook is het belangrijk om te beseffen dat de regionen waar in het verleden Nederlands en Engels gesproken werd slechts ten dele overeenkomen met de gebieden waar die talen tegenwoordig gangbaar zijn. Het Engelse taalgebied was kleiner. Het Welsh werd gesproken in Wales en langs de grens van Wales met Engeland, terwijl het Cornish een levende taal was in delen van Devon en Cornwall. In Schotland werd Gaelic gesproken. In de elfde eeuw, zo rond de tijd van de Normandische Verovering, lag de grens tussen Engels en Gaelic ten noorden van de rivier de Forth, en geleidelijk schoof deze grens gedurende de late Middeleeuwen verder naar het noorden op. Tegen het begin van de zestiende eeuw, toen Schotse sprekers met 'Scottis' verwezen naar wat ze ooit 'Inglis' noemden, viel de taalgrens min of meer samen met de 'Highland line', die loopt van Glasgow naar Inverness en verder.⁸ Het gebied waar Nederlands werd gesproken

was daarentegen groter dan nu het geval is. De taalgrens tussen het Franstalige Wallonië en het Nederlandstalige ‘Vlaanderen’ loopt in het moderne België in een min of meer horizontale lijn van Visé (tussen Luik en Maastricht) in het oosten naar Mouscron (Moeskroen, ten noorden van Lille/Rijsel) in het westen aan de Franse grens. Zoals oude plaatsnamen verraden, is deze grens in de loop der eeuwen naar het noorden opgeschoven. Tournai, bijvoorbeeld, ten zuiden van Mouscron, werd ooit Doornik genoemd, en in Frans-Vlaanderen, dat oorspronkelijk bij het graafschap Vlaanderen hoorde, werd ook Nederlands gesproken. In de veertiende eeuw lag de Frans-Nederlandse taalgrens zo ongeveer op een lijn van Wissant (Witsant) naar Saint-Omer (Sint-Omaars), en van daar verder naar Merville (Mergem).⁹ Vijf eeuwen eerder lag deze grens zelfs nog verder naar het zuiden. Tweetaligheid moet langs de taalgrens heel gewoon zijn geweest. Ook in delen van Duitsland werd Nederlands gesproken, met name in steden als Kleef en Emden, die dicht bij de grens van het moderne Nederland liggen.¹⁰

Het Engels, dat tegenwoordig een internationale taal is, had gedurende de periode waar wij ons in dit boek mee bezig houden, geen enkele status in het buitenland, al werd het wel gesproken in Calais. Deze stad was door de Engelsen in 1347 ingenomen tijdens de Honderdjarige Oorlog met Frankrijk. Het legendarische verhaal over de zes notabelen uit de stad Calais die zich uitleverden aan koning Eduard III opdat de inwoners van hun stad gespaard zouden blijven, is in geuren en kleuren door de kroniekschrijver Jean Froissart opgetekend. Door tussenkomst van de echtgenote van koning Eduard, Filippa van Henegouwen, werd het leven van de zes notabelen gespaard, maar Calais werd vervolgens een Engelse kolonie en ging pas in 1558 weer over in Franse handen. Dit betekent dat Calais gedurende twee eeuwen een Engelse enclave in een Nederlandssprekend gebied was (want het lag ten noorden van de oude Frans-Nederlandse taalgrens).¹¹ Als we deze situatie in aanmerking nemen, is meteen ook begrijpelijk waarom Sir John Paston een zekere Richard Stratton aanbeval bij de bevelhebber van Calais, Lord Hastings, die in 1476 een nieuwe keukenmeester, een ‘Clerk of the Kitchen’, zocht: ‘He is well spokyn in Inglyshe, metly well in Frenshe, and verry parfite in Flemyshe.’¹² (‘Hij spreekt vloeiend Engels, redelijk Frans, en uitmuntend Vlaams.’) Het verklaart ook hoe het komt dat Nederlands voorkomt in de vijftiende-eeuwse brieven en documenten van de familie Cely die in wol handelden vanuit hun basis in Calais,¹³ en ook dat iemand die in Calais was geboren, Laurence Andrewe, met groot gemak Nederlands in het Engels kon vertalen. Als geboren en getogen inwoner van Calais leerde hij beide talen spreken en schrijven, hetgeen hem later van pas kwam bij zijn werk als vertaler Nederlands-Engels, eerst voor drukkers in Antwerpen, en uiteindelijk voor zijn eigen bedrijf, nadat hij in 1529 in Londen als drukker was begonnen.¹⁴ Opvallend is dat sprekers van het Engels in deze periode graag bereid waren een andere taal te leren, waaronder het Nederlands. Niet vreemd als je bedenkt dat men niet kon verwachten dat er

buiten Engeland ook maar iemand Engels sprak. De situatie is vergelijkbaar met die waarin sprekers van het Nederlands zich heden ten dage bevinden: als ze in het buitenland hun moedertaal spreken, verstaat niemand ze. Op dezelfde manier was het voor de Engelsen noodzakelijk om andere talen te leren.

Het eerste deel van onze ondertitel, 'het literaire erfgoed', vraagt ook om enige uitleg. In dit boek gebruiken we de termen 'literair' en 'literatuur' niet om een tegenstelling aan te duiden met meer alledaagse soorten tekst. Wij hebben het hier over geschriften en boeken, van eenvoudige tot luxueuze uitgaven. Dat wil niet zeggen dat de 'literatuur' die in dit boek besproken wordt geen algemeen erkende werken van een hoge artistieke en intellectuele kwaliteit omvat; ook *Everyman* (ca. 1500, een vertaling van het meesterlijke Middelnederlandse toneelstuk *Elckerlijc*) en de werken van Thomas More en Erasmus komen aan de orde. Een speciale vermelding verdienen de fantastische verhalen over Reinaert de Vos, die William Caxton persoonlijk van het Nederlands in het Engels vertaalde. Maar bij onze selectie zitten ook stukken tekst die van weinig zogenaamd literair maar wel van groot sociaal en cultureel belang zijn, omdat ze hun bestaan danken aan bepaalde historische omstandigheden. Zo bespreken we ook een vroeg-twaalfde-eeuws penprobeerseel door een Vlaamse monnik die in Kent woonde, en een 'Weg met de Buitenlanders!' schotschrift dat in 1593 aan de muur van de Nederlandse Kerk in Londen was bevestigd. Dit soort teksten, en nog vele andere, zoals kronieken en heiligenlevens, vallen allemaal onder de term 'literair erfgoed'.

Ons boek heeft twee thema's die in elkaars verlengde liggen: ten eerste, gelegenheden waarbij de wegen van Nederlandstalige en Engelstalige personen elkaar kruisten in de Middeleeuwen en vroegmoderne periode; ten tweede, de manier waarop hierover in de overgeleverde literatuur (met een kleine 'l') van de Middeleeuwen en de vroegmoderne tijd verslag werd gedaan. We houden ons dus bezig met sociale geschiedenis én literatuurgeschiedenis. Uiteraard kunnen verbanden tussen de literatuur van de Lage Landen en Engeland heel goed onderzocht worden op het niveau van bronnen en invloeden, maar in een tijdperk zonder moderne middelen van communicatie waren ideeën, teksten en boeken voor hun verspreiding uiteraard afhankelijk van menselijk contact. Elke keer als er sprake is van 'literaire invloed' of 'ontlening' veronderstelt dit een hele keten van ontmoetingen tussen mensen. Door inzichten uit het vakgebied van de geschiedkunde en de literatuur te combineren, is het mogelijk een completer beeld te schetsen.

Dit boek verschilt ook in andere opzichten van geschiedkundige werken of boeken over literatuurgeschiedenis: het literaire erfgoed dat uit de Engels-Nederlandse betrekkingen voortkwam, wordt namelijk besproken en geïllustreerd aan de hand van de unieke verzameling manuscripten, vroege drukken, kaarten en andere geschriften uit het bezit van de Bodleian Library

in Oxford. Als het inderdaad zo is dat Nederlandse en Engelse levens elkaar veelvuldig kruisten en dat dit van grote invloed was op de literatuur (en alles wijst daarop), dan moeten we de literaire werken zelf aan het woord laten. Wij hebben er daarom voor gekozen om het verhaal van Engels-Nederlandse betrekkingen te vertellen aan de hand van een keuze uit de schatten en curiositeiten uit de Bodleian Library, soms aangevuld met voorwerpen uit andere collecties. Door ook aandacht te schenken aan de materialiteit van teksten – de fysieke voorwerpen, zoals manuscripten en vroege drukken door middel waarvan het literaire erfgoed wordt bewaard en overgeleverd – wordt een derde dimensie toegevoegd aan het perspectief dat geschiedkunde en literaire geschiedenis bieden: dat van de boekgeschiedenis, van de handgeschreven codex tot de eerste gedrukte boeken, en van verluchtingen in manuscripten tot houtsneden en gravures.

Maar waarom nu juist de verzameling van de Bodleian Library? Zoals we zullen zien heeft elk Engels cultureel instituut met wortels in het verre verleden te maken gehad met de invloed van Engels-Nederlandse betrekkingen, en we hopen van harte dat anderen de uitdaging om die verhalen te vertellen zullen aannemen. De Bodleian Library is echter in zo grote mate gevormd door deze betrekkingen dat zowel het instituut als de collectie zelf deel uitmaken van het Engels-Nederlandse erfgoed. Het oudste deel van de bibliotheek, ‘Duke Humfrey’s Library’ is vernoemd naar Humphrey, hertog van Gloucester, die aanspraak maakte op de titel graaf van Holland, Zeeland en Henegouwen na zijn huwelijk met Jacoba van Beieren (1423), gravin van deze gebieden. De bibliotheek werd vervolgens opnieuw gesticht door Thomas Bodley, een voormalige ambassadeur van Engeland in de Nederlanden, waarna bovendien vele middeleeuwse schatten uit de Lage Landen werden verzameld en aan de bibliotheek geschonken door Thomas Marshall, die in de Nederlandse Republiek kapelaan was geweest bij de Merchant Adventurers, een vereniging van vrije Engelse kooplieden in de Lage Landen die zich vooral toelegde op de invoer van wol en de uitvoer van wollen lakense stoffen.

Maar eigenlijk gaat de band met de Nederlanden nog verder terug. De vroegste gegevens over wetenschappelijke arbeid en studie in Oxford dateren uit de late elfde eeuw – nog voordat de universiteit officieel gesticht werd in 1231.¹⁵ Al is er slechts een handjevol namen van studenten en geleerden in Oxford overgeleverd uit deze tijd, toch is bekend dat de eerste internationale student in Oxford iemand is geweest uit het noorden van de Lage Landen: Emo van Huizinge uit de provincie Groningen.¹⁶ Het is niet bekend of hij Nederlands of Fries als moedertaal had, maar waarschijnlijk sprak hij beide talen. Rond 1195 vertrok hij, ongeveer twintig jaar oud, naar Engeland, zoals hij vertelt in de kroniek die hij later in zijn klooster in Groningen schreef, ‘causa studii litterarum quod fuit Oxonie’ (‘vanwege de colleges in de humaniora die men in Oxford gaf’).¹⁷ Zijn biograaf Menko voegde daar later aan toe dat hij vergezeld werd door zijn broer Addo, die hem aanraade rechten te gaan studeren. In Oxford maakten beide broers

afschriften van het *Decretum* van Gratianus, de standaardtekst over canoniek recht. Na zijn vertrek uit Oxford studeerde Emo verder aan de universiteiten van Orléans en Parijs, zoals zoveel rondtrekkende studenten in die tijd, voordat hij naar huis terugkeerde. De kennis die hij in Engeland en Frankrijk had opgedaan gebruikte hij vervolgens ten bate van zijn eigen klooster, Bloemhof, in Wittewierum in Groningen. Het is uitsluitend te danken aan het feit dat de kroniek van zijn klooster niet verloren is gegaan dat we weten dat Emo tijd heeft doorgebracht in Oxford.

De zes hoofdstukken in dit boek zijn een beschouwing van de culturele gevolgen van Engels-Nederlands contacten. Het eerste hoofdstuk betreft zowel feitelijke als op mythen gebaseerde geschiedschrijving. In het tweede, derde en vierde hoofdstuk – over manuscripten, vroege drukken en landkaarten – wordt besproken hoezeer de wederzijdse betrekkingen van invloed waren op de vervaardiging van boeken en het maken van kaarten. Het vijfde hoofdstuk onderzoekt aspecten van sociale migratie, inclusief de netwerken van Engelse en Nederlandse intellectuelen en de institutionele erfenis van deze netwerken, met speciale aandacht voor de Bodleian Library. Het laatste hoofdstuk biedt een case study van literaire en kunstzinnige beïnvloeding door de evolutie van de verhalen en de visuele weergave van Reinaert de Vos onder de loep te nemen. Reinaert werd geboren in Vlaanderen, maar maakte al snel de overstek naar Engeland en werd deel van een gedeelde literaire en iconografische traditie die aan beide zijden van de Noordzee werd gekoesterd. Hoe rijk en divers de literaire sporen waren die de Engels-Nederlandse betrekkingen hebben nagelaten zal in deze hoofdstukken verder uiteengezet worden, maar ook het werk van Geoffrey Chaucer (1340-1400), de ‘vader der Engelse dichtkunst’, zoals John Dryden hem noemde, kan ons een idee geven van de vele aspecten van culturele uitwisseling. Chaucer had tijdens zijn werkzame leven veelvuldig te maken met sprekers van het Nederlands. Daar waren meerdere redenen voor. Als douanebeambte was hij nauw betrokken bij de wolhandel; bovendien had hij de Lage Landen eerst als soldaat en later als dienaar van de koning bezocht. Maar net zo belangrijk was dat hij een ingezetene was van Londen, een stad waar een aanzienlijke groep Nederlandstaligen woonde.¹⁸ Meerdere verwijzingen in het werk van Chaucer naar de Lage Landen en naar sprekers van de Nederlandse taal illustreren deze verbondenheid. Zo draagt de koopman uit de *Canterbury Tales* die handel drijft tussen Middelburg en het graafschap Suffolk ‘a Flaundryssh bever hat’ (‘een Vlaamse beverhoed’).¹⁹ Vlaanderen komt ook veelvuldig voor in het verhaal van de schipper, waarin Brugge wordt beschreven als het internationale financiële centrum dat het inderdaad in die periode aan het worden was.²⁰ Chaucers verhaal van de molenaar lijkt beïnvloed te zijn door het Middelnederlandse kluchtige verhaal *Heile van Berseele*,

al is het volgens sommigen andersom, en is het Middelnederlandse juist door het Middelenlengelse verhaal beïnvloed.²¹ De vertelling van de aflaatkramer speelt zich af ‘in Vlaanderen’,²² maar als de vader van Sir Thopas beschreven wordt als geboortig uit ‘fer contree, / In Flaundes, al biyonde the see / At Poperyng’ (‘een ver land / in Vlaanderen, helemaal aan de overkant van de zee / in Poperinge’)²³ hebben we overduidelijk te maken met een parodie. In een tijd dat reizen over zee vaak gemakkelijker was dan reizen over land was Vlaanderen het dichtstbijzijnde buitenland vanuit Londen, terwijl Poperinge als laken producerende stad niet veel voorstelde, vergeleken met toonaangevende steden als Gent en Brugge. Chaucer laat op deze manier subtiel merken dat de held van het verhaal, ‘Sir Thopas’, helemaal niet tot de ridderstand behoort, maar een bourgeois is. Chaucer, zelf de zoon van een koopman die zich had opgewerkt tot de hogere stand van de gentleman, verwijst hier naar een wijdverbreid vooroordeel: dat van de ridderklasse die neerkijkt op ambachtslieden. Zoals we zullen zien was dit een heel oud vooroordeel dat een lang leven beschoren was in beschrijvingen van de Vlamingen. En dan is er ook nog Chaucers kok, die nooit veel verder is geweest dan Londen, maar die toch wat Nederlands heeft opgepikt, en een Vlaams spreekwoord citeert: “sooth pley, quaad pley”, as the Flemyng seith’ (“sooth pley, quaad pley,” zoals de Vlamingen zeggen’).²⁴ Chaucer vond het niet nodig om het Nederlands te vertalen (“een ware grap is een slechte grap”) en het is opmerkelijk dat sommige kopiïsten het spreekwoord weergaven in een vollediger Nederlandse vorm, door *pley* (het Engelse ‘play’) te vervangen door het Nederlandse *spel*.²⁵ Tot slot is er nog de waard van de Tabard Inn, Harry Bailey, die een lastige vrouw heeft. Want al is zijn vrouw vernoemd naar de immer ootmoedige Vlaamse heilige Godelieve, ze is een waardin die alleen maar voor moeilijkheden zorgt, zoals paste bij de reputatie die de Nederlandstaligen in Londen hadden verkregen door hun rol in de bierbrouwerij en de prostitutie.²⁶

Een verband met de Lage Landen staat ook centraal in het verhaal van de nonnenpriester, dat gekenschetst kan worden als het meest Vlaamse verhaal in Chaucers *Canterbury Tales*. Het is een hervertelling van een episode uit de Reinaert de Vos-cyclus, de verzameling fabels over de vos die iedereen te slim af is. Chaucers directe bron was in het Frans, maar het verhaal kwam van oorsprong uit Vlaanderen en bleef nauw verbonden met deze streek tijdens zijn verdere ontwikkeling. Een kenmerkend aspect van de band met Vlaanderen is dat de huisvrouwen die de vos achternazitten zonder uitzondering bewapend zijn met een spinrok. Dit werktuig, dat met het ambacht van de wever verbonden was, wekte zo’n sterke associatie op met Vlaanderen dat twee Nederlandse termen ervoor, ‘rok’ en ‘spinrok’, in het Engels werden opgenomen. ‘Spinrok’ wordt voor het eerst gebruikt in een boek dat werd gedrukt door William Caxton, terwijl ‘rok’ in verschillende teksten voorkomt; vooral interessant is het gebruik ervan in een ander Middelenlengels gedicht over Reinaert, het vijftiende-eeuwse *The False Fox*:

The good-wyf came out in her smoke
And at the fox she threw hir rok.²⁷

*De brave huisvrouw kwam naar buiten in haar onderjurk
En smeed haar spinrok naar de vos.*

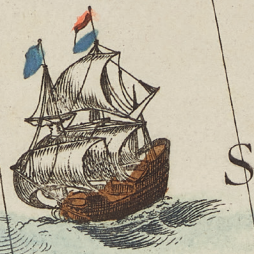
Invloeden, afkomstig van beide kanten van de Noordzee, waren herhaaldelijk bepalend voor de vorm van de verhalen over Reinaert, en Chaucer bracht het verhaal direct in verband met de Vlamingen, zoals blijkt uit zijn beschrijving van de jacht op de vos door de dorpelingen. Hij schrijft dat zij minstens twee keer zo hard schreeuwden als Jack Straw, de leider van de Engelse Boerenopstand uit 1381, en diens volgelingen, ‘whan that they wolden any Flemyng kille’ (‘toen zij elke Vlaming af wilden maken’).²⁸ Moordpartijen die specifiek op de Vlamingen gericht waren, hadden inderdaad plaatsgevonden tijdens deze Boerenopstand, en Chaucer was niet de enige die ernaar verwees. Het is echter opvallend dat zijn enige, expliciete verwijzing naar de Boerenopstand – waar dingen gebeurden waar zijn tijdgenoten met afschuw op terugkeken – bestaat uit deze enkele opmerking. In zijn hervertelling neemt de opgejaagde vos de plaats in van de Londense Vlamingen.

In de latere hoofdstukken van dit boek zullen we opnieuw kijken naar verschillende aspecten van deze korte episode uit Chaucers *Canterbury Tales*. Chaucers verhalen werden in eerste instantie in handgeschreven boeken verspreid, en de episode van de vos die door met hun spinrok zwaaiende vrouwen wordt achternagezeten is ook afgebeeld in geïllumineerde manuscripten. De eerste gedrukte versie van Chaucers *Canterbury Tales* kwam van de pers van William Caxton, de eerste drukker en uitgever in England. Hij was als drukker begonnen in de Lage Landen, waar hij ongetwijfeld het woord *spynroke* had gehoord, dat hij vervolgens toevoegde aan de Engelse taal. Hij vertaalde zijn bestseller de *History of Reynard the Fox* zelf uit het Nederlands. Het Engelse geografische wereldbeeld, dat in Chaucers verhaal van de kok beperkt is tot Londen en onmiddellijke omgeving, maar dat zich in veel van zijn andere verhalen uitstrekt tot en met de Lage Landen, werd door Nederlandse kaartenmakers nog verder uitgebreid. Mede door sprekers van het Nederlands in Engeland en Engelsen die zich al dan niet tijdelijk vestigden in de Nederlanden, kregen zowel Engelse steden als Engelse instituten, inclusief de Bodleian Library, hun specifieke vorm. Tot slot zullen we terugkeren naar Reinaert de Vos, de rol die wederzijdse betrekkingen speelden in de ontwikkeling van zijn verhalen, en de invloed van Nederlandse Reinaertverhalen in Engeland: sporen van Nederlands-Engelse betrekkingen die tot de dag van vandaag hun invloed doen gelden.

Detail uit de Atlas van Joan Blaeu van een kaart van
Brittannië en Ierland met de Noordzee, ca. 1645-1654.
© Bodleian Library, Oxford, Gough Maps 91.

GERMANICVS

De Noordt

See

Mare Britannicum.

AXXX

Amsterdam
University
Press

20

22

12

14

16

18

58

56

54

52

50

